

PUSKIN — A POLITIKUS KÖLTŐ*

A nagy orosz költő, Alexandr Szergejevics *Puskin* születésének 150. évfordulója alkalmából ünnepségre gyűltünk össze.

Puskinról a proletáriátus legnagyobb írója, M. Gorkij azt mondta, hogy „a mi büszkeségünk“. Amikor Gorkij ezekkel a szavakkal jellemezte a Szovjetunió lakosságának viszonyát klasszikus nagy költőjéhez, akkor *mi* még nem mondhattuk, hogy Puskin a *mi* büszkeségünk *is*, de ma, amikor hazánkban a felszabadult dolgozók emlékeznek meg róla, akkor *mi* is kijelenthetjük már, hogy *Puskin a miénk lett*, ő a *mi* büszkeségünk *is*.

Természetesen nem az a Puskin a miénk, akit az előző évtizedek irodalmi kritikája és közvéleményirányítása akart a magyar olvasóközönségre — és hozzáfűzöm: a *szűk* polgári olvasóközönségre — ráerőszakolni. Mert a múlt század végétől kezdve mindig csak a világi, a szerelmes naplóverseket író, a szép Dunya elcsábításáról, az unatkozó Anyeginről és a Pikkdáma kártyaszenvedélytől és vagyonszerzéstől meghabarodott Hermannjáról emlékező Puskint láttak szentimentális beállítottságú, fizikai izgalmat kereső olvasóink.

Ma revízió megy végbe a magyar irodalomtörténeti felfogásban. Ez a revízió azt mondja, hogy átértékelésünkben „alapvető szempontunk csak ez lehet: irodalmunk reflexe a magyar nép harcának szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért.“ (Lukács György: Irodalomtörténet, 1949. 1. sz.: 6—7. l.) Ha tehát irodalomtörténeti felfogásunkat a magyar irodalom terén politikai-társadalmi szempontból átvizsgálás tárgyává tesszük, akkor ez legyen a szempontja irodalmi ízlésünknek is, mind a magyar, mind a külföldi irodalom terén. Puskint *mi* többé nem akarjuk csak szerelmes költőként és epedező lovagként látni, hanem azt a viszonyt akarjuk kiértékelni, amely őt kora *társadalmi* kérdéseire fűzte, tehát a *politikus* költőt akarjuk látni.

Puskin maga határozta meg helyét az elnyomottakért folytatott harcban. Miként sokan költőelődei és költőutódai közül, ő is megírta versben saját emlékművét, megmondva, mit tart tevékenységében értékesnek.

A nagy latin költő, Horatius mintájára készült Puskin e verse. De Horatius azzal büszkélkedik csupán, hogy a görög versmértéket Itália földjére vitte át, tehát pusztán irodalmi, pontosabban kifejezve: külső, formai cselekedetet értékel, mert saját költői felfogása nem volt harcosértékű, hanem ellenkezőleg a megegyezés, az elvonulás, a másokkal-nem-törődés, a maga nyugalmanak az óvása.

* A szegedi Puskin-ünnepségen tartott beszéd.

Horatius, a római költő, az akkori birtokos osztály békésen borozgatását óvta, az arany középutat, nehogy valamilyen jogait követelő „szélsőség“ kilendítse villájából.

Az „orosz költészet atyja“ Gyerzsavin Gavriila Romanovics (1743—1816) Horatiust utánozva szintén ír egy Emlékművem c. verset. Mit állít érdemül magának, ércnél maradandóbbként? „Bájos orosz szóval Felica jótetteiről szóltam / Szívbeli egyszerűséggel beszéltem istenről, / És az igazságot a cároknak mosolyogva megmondtam.“ Gyerzsavin azért követeli magának a dicsőséget, mert enyhe célozgatással — hízelegve mégis — II. Jekaterina cárnő egykét intézkedését bírálta. Ezért követeli, hogy híre elterjedjen a Fehér-tengertől a Fekete-tengerig, arra, amerre a Volga, Donn-, Néva- és Ural-folyók zúgnak. A végtelenszámú nemzetek azért emlékezzenek meg róla, mert az ismeretlenségből emelkedett ki és tiszteljék, míg a szlávokat tisztelik.

Puskin szava már egész másképp cseng. Ő is emlékművet emel magának, de nem irodalmi formai tettért, mint Horatius, sem mosolygós szavakért, mint Gyerzsavin.

Halála előtt egy évvel írva, tudta, hogy Oroszthonban minden nyelven meg fognak róla emlékezni: szlávul, finnül, hívni fogja a még ma (tehát akkor) vad tunguz és a sztjeppék barátja, a kalmük.

Tehát Puskin meg volt győződve, hogy a műveltség be fog törni az akkori Oroszország kis népeihez is, azok fel fognak szabadulni, tanulnak és művelődnek.

Nem a kiválasztottak fogják őt emlegetni, nem formai érdekért dicsérik majd, mint Horatiust, sem bocsánatkérő mosollyal mondott igazságokért, hanem mert: „lírám jóézésre ébresztett“ és a „szabadságot dicsőítettem kegyetlen századomban“ és „jóságra hívtam az elbukottak irányában“.

Politikai érdemeit emeli ki Puskin és megbecsülést nem vár mástól csak a *néptől*: „és sokáig kedvel majd a nép“. Valóban így is volt: Puskin nem a kis arisztokrata udvari kör, a cárt tömjénező nemesek költője volt, hanem a népé. Mikor 1837-ben gyilkos párban a cári udvar kedveltje, a Franciaországból menekült fehér tiszt, d'Anthès meggyilkolta, akkor ravatalához az egyszerű emberek tízezrei zárandokoltak és az utca képe megmutatta, hogy kinek volt az írója: mert nem előkelő fogatoktól és pompázó ruhás nemesektől feketéllett az utca, hanem egyszerű emberek hatalmas tömegétől. A cári kormány megriadt, mert emberek tízezrei egy évszázaddal ezelőtt annyit jelentettek, hogy megmozdult a cári Pétervárad egész népe: ez tüntetés volt, kiállítás a cári hatalom ellen.

És ugyanakkor Puskin kortársa, Lermontov költői szóval vádolva kiállta bűnüket a gyilkolásra felbújtók fülébe:

„S ti gőgös sarjai
Aljasságuk felől híres atyáknak,
Akiknek irgalmatlan sarkai
Sok nemzedék boldogságára hágtak,
Ti, kik a trón körül falánk tömegben álltok
Szabadság, szellem és hírnév hóhérai,

Kik pajzsul magatoknak törvényt csináltak,
 Földi igazság nem tud rátok lesújtani.
 De van égi bíróság, te bűnös, büszke had,
 Van ott bíró, vár rátok az.
 Bíró, ki az aranycsengésre nem ad
 S ki tudja, mit művelt a gaz!*

(A költő halála*)

A cári kormány megrémült: éjtszaka lopva szánkóra rakatta Puskin holttestét és titokban temették el a fővárostól távol, nehogy a nép moraja és tüntetése lázadássá váljék.

Mi tette Puskinat a nép, a széles értelemben vett nép költőjévé, írójává?

Puskin nem akart olyan költő lenni, aki csak a táj szépségét, az udvari élet gyönyöreit, a szórakozást, egy nő kecsességét dicsőíti. Puskin szélesebb értelemben fogta fel a költő hivatását, úgy, ahogy azt nagy orosz kritikus-kortása, Bjelinszkij követelte: *a költő állampolgár legyen*. Puskin nem akart függvénye lenni a kornak, alkalmazkodni hozzá, hanem ellenkezőleg *alakítani* azt.

Ahhoz, hogy a költő korát alakíthassa, eszközének a nyelvnek kell lennie. De az orosz irodalmi nyelv Puskin korában nem volt az egész közösség nyelve, mert a XVIII. században egy külön nyelvet teremtettek az irodalom számára, egy felsőbb nyelvet az uralkodó osztály számára. Puskin küzdelme itt kezdődik: a nép nyelvét beviinni az irodalomba, eltüntetni azt a különbséget, amely elválasztja nyelvileg a széles tömeget a kiválasztottaktól. Naplójába 1830-ban a következőket írta: „Alfieri a firenzei piactereken tanulmányozta az olasz nyelvet, nekünk sem ártana, ha néhanapján meghallgatnók a moszkvai ostyasütőasszonyok társalgását. Meglepően tiszta és helyes nyelvet beszélnek.”

Puskin nyelvének kifejlődésére nagy hatással voltak a dajkájától, Marina Rogyionovától hallott népmesék, egyáltalában paraszt dajkájának a jelleme; és mikor szülőhelyéről a fővárosba ment, akkor jobbágykísérőt adott mellé apja, miáltal folytatódott ez a népnyelvi hatás. De Puskin nem elégedett meg a környezetadta népi elemekkel: tudatosan kereste a népi hatást. Kóborgott beszarábiai cigányok közt, Orenburgba utazva népdalokat és népmondákat hallgatott meg és jegyzett fel magának, beöltözött zsidónak, cigánynak, hogy az életet közvetlen valóságában ragadhassa meg.

Igy felkészülve fordul szembe azzal a reakciós nyelvészeti körrel, amelynek az élén Siskov admirális áll. Puskin az Arzamas-kör tagja és innen csatázik a túlélt irodalmi hiedelmek ellen. De ez csak a nyelvi oldala a küzdelemnek: eszköz teremtése a valóságnak megfelelő írásmódhoz.

A hivatalos üldözés, száműzetés és megaláztatás ellenére Puskin a megfelelő nyelvhez megfelelő témát is választ magának. Az élet reális felfogása megláttatja vele a megdöbbenő ellentétet. A XIX. sz. elején a felvilágosodás eszméi a Nyugatot járt cári tisztek révén

* Gábor Andor fordítása.

eljutnak Oroszországba. Puskin vállalkozik arra, hogy terjesztője, magvetője legyen ezeknek a gondolatoknak. 1823-ban így írt egyik versében:

„Szabadság árva magvetője
Hajnalban mentem a mezőre,
Hogy tiszta kézzel jó magot
A barázdába szórjak ott.“*

Néha-néha megtorpant ebben a magvetésben, mert kemény volt még a társadalmilag elő nem készített rög, de verseit titokban le-másolva minden haladószellemű orosz magánál őrizte. Verseinek befolyása haladó kortársaira (a gyekabristákra) felmérhetetlen.

De ez a tevékenysége nemcsak a lírai költemények terére terjed ki. Társadalmi kérdést ragad ki Anyegin c. verses regényében is.

Anyeginben egyesül legjobban Puskin munkásságának két vonása: a reális szemléletmódnak társadalmi kérdéssel való egybekapcsolása, ezért mondhatta Bjelinszkij az Anyegin-t az „orosz élet enciklopédiá“-jának. Anyegin elkényeztetett arisztokrata csemete, aki a felesleges emberek sorába tartozik, mert nincs társadalmi szerepe hazájában. Egyetlen társadalmi cselekedete abban nyilvánul meg, hogy jobban bánik szomszédainál jobbágyaival és ezért szomszédai benne szabadkőművest gyanítanak. Különbözik nem jobb, nem rosszabb többi, bálba be — bálból kijáró, unatkozó társainál, akiket nem azért kínoz az unalom, mert ez európai divat, hanem azért, mert nincs tennivalójuk, nincs létjogosultságuk a földön: ők csak önnön szórakoztatásukért vannak, a napot verik agyon.

Egyes irodalomtörténészek azt mondják, hogy Puskin részvétellel nézte művének főhősét: Anyegin-t. Aligha hüszem, mert ő maga is választhatta volna az örökös szórakozást, a cári udvar kedveltje, udvari költője lehetett volna, hiszen I. Miklós cár megkísérelte, hogy magához édesgesse és ő mégis a hivatást választotta: küzdeni a szabadságért harcolni az elnyomás ellen: „Megvásárolhatatlan hangem az orosz nép visszhangja.“

Puskin részvéte nem Anyeginnak szól, ha részvétről egyáltalában szólhatunk, hanem Tatyánának, az egészséges szellemű, emberi jogait követelő lánynak, aki kiszakítja magát a kor érzélgős, alárendelő keretéből. Puskin több ízben megemlékezik műveiben a társadalmilag elnyomott nőről, aki dolgozik, tevékenykedik, míg a nemes férj csak vadászik, lakmározik, még a gazdasággal sem törődik. A nőnek érzelmi jogai sincsenek, választják, viszik és a megszokás pótolja a szeretetet.

Így ír Anyeginben:

„Mint az, ő is leánykorában
Nagy elegántul öltözött,
De férjhez adták hamarjában
Nem kérdezték erről őt,
Az okos férj elvitte menten
A falujába — hadd feledjen!

* Kardos László fordítása.

'Az új asszony hát elpakolt
 S a környezet hogy ott mi volt?...
 Biz' ő előbb búban pityergett,
 Urát is majd ott hagyta már —
 De gazdaságban/munka vár:
 Megszokta — és elégedett lett,
 A megszokás: égből vigasz,
 Mert boldogságot pótol az.

'A megszokástól szűnt a bánat,
 Mit el nem oltott semmi más;
 Végül teljes megnyugovást ad
 E nagyszerű tapasztalás:
 Kioktatá a dolgos élet,
 Mint kell elkormányozni férjet.
 Ezt eltalálta ügyesen,
 Folyt minden aztán rendesen;
 Munkásokhoz kikocsikázgat,
 Gombát besózza télire,
 Újoncok haját nyíri le,
 Szombatnapon fürdőt csináltat,
 Fölképel lányceselédeket —
 Urától mitse' kérde meg.“*

Ebből a lealázó béklyózó keretből akar kitörni Tatyána. Nem sikerül, mert a kor még nem teremtette meg a megfelelő társadalmi előfeltételeket.

Társadalmi kérdéshez nyúl Puskin akkor is, amikor a Pugacsov-lázadást regényszerűen megírja A kapitány leánya c. művében. Pugacsov és Sztyenka Razin, ez a két legendás Dózsája az orosz történelemnek. Nem véletlen, hogy a Pugacsov-féle történethez nyúlt Puskin: hiszen korábban a parasztság és a nemzetiségek elnyomása éppen úgy dúlt, mint az előző századbéli felkelők idejében. Mintegy figyelmeztetésül foglalkozik evvel a témával, bár a cenzura és a cárról óvja tőle, de nem szakadhat el attól a témától, amely magában hordja az intést: adjatok a népnek, míg kér, mert rettenetes haragja.

Az egész regény mélyen rejlő és mégsem rejtett értelmét megtalálhatjuk abban a népmesében, amelyet Pugacsov mond el Grinyevnek:

„Egyszer a sas kérdezte a hollót: Mondd csak, holló-madár, miért érsz meg te ezen a világon háromszáz évet és én meg összevissza csak harminchárom évig élek.

Ez onnan van, bátyuska, felelt neki a holló, hogy te friss vért iszol, én meg döghússal táplálkozom.

A sas elgondolkodott: Gyerünk, megpróbálom, azt fogok enni, amit te.

Jól van.

Elrepült a sas, meg a holló. Egy elhullott lóra akad-

* Mészöly Gedeon fordítása.

lak; lebecsátkoztak és rátelepedtek. A holló nekilátott, marcangolta és dicsérte a döghúst. A sas belevágta csőrét egyszer, belevágta kétszer, megrezzentette szárnyát és így, szólt a hollóhoz:

Nem, holló-bátyám; semminthogy háromszáz évig döghússal táplálkozzam; jobb egyszer friss vért inni, aztán legyen, ahogy isten rendelte!"

Ebben a mesében fejezte ki Puskin az orosz jobbagyparaszt-ságnak azt az elhatározottságát, hogy inkább vérével fizetve harcol a szabadságért, az önkényuralom ellen, de nem tűri tovább a cári elnyomást.

A drámával kapcsolatban Puskin szakít a régi hagyományokkal, amelyek szerint a dráma emelkedett, (főúri, királyi) társadalmi körben lejátszódó eseményt vehet csak tárgyául. Puskin felteszi magának a kérdést: „Mi a dráma célja? Az ember sorsa és a nép sorsa“ és ezzel a meghatározással a drámát kiemeli individualista lezártágából, történeti drámájának hatalmas hátteret ad, amennyiben a népet teszi meg háttérül. Legnagyobb drámái alkotása, amelynek életében való bemutatását megakadályozta korának cári cenzurája és amely teljes egészében csak a Szovjetunióban került bemutatásra: Borisz Godunov. Az első pillanatra látszólag XVI. és XVII. sz. orosz bojárjainak története elevenedik csak meg benne, mint küzd Borisz Godunov és ellenfele a barátból magacsinált Dmitrij cár a hatalomért. Azonban a marxizmus történetbölcseletének megformálása előtt senki sem mondta ki olyan határozott fogalmazással, mint éppen Puskin, hogy csak a gazdasági előnyök a véres háborúk okai. A főurak tudják, hogy Dmitrij nem is Dmitrij, hanem csak szökött kódorgó barát, de mit is törődnek vele; fő a hódító háború:

„Tudd meg: a király,

A főurak s a pápa nem kutatják,

Hogy szavaimban mennyi az igazság.

Dmitrij vagyok vagy sem — mit kérdik ők!

— Ürügy vagyok pörökre s háborúra,

Nekik csak ez kell...“*

(Szökőkút jelenet)

A nép ebben a küzdelemben, mely a vályú körül folyik, nem vesz részt, mert tudja, nem az ő dolga. Sírnak az emberek, mert kényszerítik őket álsírásra, éljeneznek, mert kényszerítik áléljenzésre. Így jellemzi Puskin a nép helyzetét, amely egyelőre a szenvedésből folyó tapasztalatszerzés és gyűlöletgyűjtés ideje:

A nép ugyan kiált térden állva, sirva:

A NÉP: „Atyánk kegyelmezz! Uralkodj mirajtunk!

Cárunk, atyánk te légy!

EGYIK: (halkan)

Mért sírnak ott?

MASIK: Hogy tudhassuk? Bojárok dolga ez,
Nem rajtunk áll.

* Gáspár Endre fordítása.

- ASSZONY: (kisgyermekkel): Mit? Most, hogy, sírni kell,
Elhallgatott! Megállj! Jön a mumus!
Sírsz rögtön, nyafka kölyke!
(Ledobja a gyereket, az sívalkodik)
Így ni, most jó!
- EGYIK: Sírjunk mi is testvér.
MASIK: Váltig igyekszem.
De nem tudok.
- EGYIK: Én sem. Nincs hagyma nálad?
Kenjük szemünkbe.
- MÁSIK: Nyállal egyszerűbb.
Hát most mi van?
- EGYIK: Ki itt elég okos?
A NÉP: Ő lett urunk! A cár! Már nem szabódik!
Borisz a cárunk! Üdv Borisznak, üdv!"

Borisz Godunovban a nép még elnyomott, de Puskin profetizmusa megcsillogtatja már a jövőt Bászmanov hadvezér alakjában: kell egy új kornak jönnie, hol csak az ember képessége, s nem elődjeinek multja a mérvadó.

- BORISZ: „Vezérül téged küldelek oda:
Nem származásnak, észnek szól a rang,
S a rangsoron hadd rágódjék a gög.
Ideje már, hogy túltegyem magam
Az úri csorda bosszús zsörtölésén,
S fittyet hányjak a végzetes szokásra.
BÁSZMÁNOV: Százszer szerencsés lesz, uralkodóm,
A nap, melyen a címerkönyveket,
Minden családi gög és veszély szülőit
Tűz nyeli el.
BORISZ: Nincs messze az a nap.“

Ez az a bizás, amely Puskin politikai élete művét áthatja. „Jövő nemzedékek polgára vagyok“ mondja önmagáról. De művét nem az individualista humanizmus hatja át, amelyik csak önmaga számára követel szabadságot. Számúzte költészetéből az egyénieskedő és csak a maga jogait követelő byronizmust: előre gondolt arra, hogy az igazi demokráciában a közösség együttes akarata rendeli a törvényt, nem tűr meg magán belül dekadens egyénieskedőt.

A cigányok c. elbeszélő költeményében írja Puskin, az öreg vajda szájába adva felfogását, mikor a vajda elúzi a cigányközösség törvényeit el nem ismerő idegent:

„Idegen maradtál minálunk,
A szabadságod másszínű,
Közös sorsot mi nem találunk,
Jó és szelíd a mi világunk,
De te kevély vagy, rossz-szívű.

Maradj el itt, magadba menj el,
Békülj ki háborgó sziveddel!***

Ez az önmagának demokratikusan törvénytadó közösség el fog jönni: tudta Puskin. Megjósolta tanítójához, a nyugati szabadságeszméktől áthatott Csáádájevhez írt versében (1818).

„Eltársam, hidd: még eljön ő,
A boldogság hajnalsugára,
Oroszthonban föltámad dicsőn.
S a zsarnokság romhalmazára
Nevünk bevési a jövő.“***

Puskin Emlékművem c. versében megírta, hogy a sírjához vezető „népi útát“ nem növi be a fű. — Mikor 1942-ben a fasisztáktól megszállott Ukrajnában jártam, betértem egy parasztházba. Összebarátkoztam a házikóban élő idős asszonnyal, töredezett orosz tudással értesére adtam, hogy én is olyan üldözött vagyok, mint ő. Mire bizalma felébredt irántam és reményt akart belém önteni: előhozott egy tányért, amelyre Puskin képe volt ráfestve és előhozott egy iskolai olvasókönyvet, amelyből felolvasta nekem Puskin Emlékművem c. versét. Erőt adott e vers, mert hozzám szólt, az esetthez és mindenkihez, akit megfosztott az önkény szabadságától.

És azóta tudom, hogy Puskin nem egy nép, nemcsak az orosz nép büszkesége, a miénk is, mert hozzá hasonló, szabadságot szerető, a szabadságért ugyanannak az I. Miklós cárnak a fegyvereitől kivégzett költő csak egy van: Petőfi.

S miként Petőfi neve összeforrt bennünk a szabadság fogalmával, ugyanígy forrjon össze a Szabadság értelme bennünk Puskin alkotásaival is.

„Kelj fel nap, tűnj el sötétség!“ — kiáltott idézőn-vágyón Puskin.

És a nap felkelt a szocializmus országában; Puskin eszméi teljesültek.

ERDÓDI JÓZSEF

* Hegedűs Géza fordítása.

** Lányi Sarolta fordítása.